

УДК 331.59:364.2(477)

Ангелко І.В., канд. екон. наук, Національний університет «Львівська політехніка»,
Лех Г.А., канд. екон. наук, Національний лісотехнічний університет України

ОЦІНКА ОСНОВНИХ СКЛАДОВИХ ЖИТТЄВОГО РІВНЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Проаналізовано основні складові рівня життя населення: матеріальне становище, умови проживання та соціальне середовище. Визначено особливості та проблеми кожної складової рівня життя з урахуванням специфіки розвитку соціально-економічних процесів у сучасних умовах господарювання.

Ключові слова: рівень життя, матеріальне становище, умови проживання, соціальне середовище, бідність, добробут населення.

Як відомо, розвиток та добробут будь-якої країни, насамперед, залежить від матеріального становища її населення. Країна ніколи не буде багатою, якщо значна частина її населення зубожіла, а інша – за наявного рівня доходів неспроможна задовольнити власні життєві потреби, сформувати достатній рівень заощаджень.

В Україні, на жаль, упродовж останніх років відбувається погіршення загальної економічної кон'юнктури, спостерігається значне відставання реального життя від існуючих стандартів, формується високий рівень суспільного незадоволення діяльністю влади. Так, надмірна інфляція, зростання курсу іноземної валюти, спад виробництва, вимушена неповна зайнятість та безробіття призводять до падіння реальних доходів домогосподарств, знецінення заощаджень, зростання цін на продовольчі товари, скорочення платоспроможності попиту, посилення майнової диференціації населення, загострення процесу маргіналізації суспільства, поширення та поглиблення бідності. Це призводить до різкого зниження рівня життя значної частини населення, а отже, впливає на соціально-економічний розвиток суспільства в цілому.

За таких умов пріоритетного значення набувають дослідження рівня життя населення України, аналіз його специфіки та чинників формування.

Теоретико-методологічні та прикладні аспекти рівня життя населення досліджували багато вчених. Зокрема, вагомий внесок у дослідження проблеми життєвого рівня населення, механізмів його регулювання та оцінки здійснили такі вітчизняні вчені: А. Базилюк, Д. Богиня, І. Бондар, І. Гнибіденко, В. Козак, Е. Лібанова, В. Мандибура, Р. Моторин, С. Пирожков, Ю. Саєнко, Н. Холод, Л. Черенько, О. Черняк, А. Чухно, О. Шладун та інші. Серед зарубіжних учених, які ґрунтовно досліджували зазначену проблему, насамперед, необхідно назвати Л. Абалкіна, М. Альберта, У. Беверіджа, В. Бобкова, Б. Генкіна, Дж.К. Гелбрейта, Ф. Геруберга, Є. Капустіна, Дж.М. Кейнса, В. Майера, Д. Макгрегора, А. Маршалла, П. Самуельсона, А. Сена, У. Петті, Є. Шумахера та інших.

Незважаючи на значну кількість праць, присвячених рівню життя населення, та певні успіхи в дослідженнях його соціально-економічних аспектів, механізмів регулювання та методики оцінки, деякі питання зазначеної проблеми залишаються невирішеними і потребують детальнішого вивчення та аналізу. Зокрема, невирішеними та дискусійними залишаються питання оцінки сучасного рівня та якості життя населення в аспекті його окремих складових, узагальнюючих індикаторів і чинників формування.

Метою статті є комплексний аналіз окремих соціально-економічних та соціально-демографічних складових життєвого рівня різних верств населення України з урахуванням специфіки розвитку соціально-економічних процесів у сучасних умовах господарювання.

Насамперед необхідно зазначити, що рівень життя – це складне та багатопланове поняття, яке об'єднує широкий спектр соціально-економічних відносин, пов'язаних зі станом та умовами життєдіяльності людини у суспільстві. Водночас рівень життя населення – це основна соціально-економічна категорія, що характеризує не лише матеріальний добробут окремої людини, але й визначає узагальнений результат соціально-економічного розвитку країни за певний період.

У світовій економічній практиці для характеристики рівня життя населення використовують інтегральний показник – індекс людського розвитку, основними критеріями якого виступають: середня тривалість життя при народженні, рівень грамотності та рівень життя населення країн світу, який оцінюється через ВВП на душу населення, та інших вагомих показників. Власне за даним показником, у загальному рейтингу серед 187 країн світу, у 2013 р. Україна посіла 83 місце (у 1990 р. – 45 місце). При цьому, за критеріями досліджуваного індексу, в Україні був визнаний найкращий стан справ з освітою та грамотністю, помітно гірший – з здоров'ям та довголіттям, а найгірший – з рівнем життя (економічним розвитком) [1].

Як показує досвід, індекс людського розвитку вирізняється простотою обчислення, універсальністю, статистичною доступністю, однак він не повною мірою охоплює умови та основні компоненти рівня життя населення. Тому для визначення загального рівня життя доцільно оцінити його основні складові: матеріальне становище, умови проживання та стан соціального середовища.

Матеріальне становище як складова рівня життя населення за будь-яких економічних та політичних умов завжди має важливе значення. Головним аспектом його формування виступає прагнення будь-якої людини до задоволення своїх індивідуальних потреб. Власне останні визначають сукупність суспільних відносин, стимулюючи життєву, соціальну та трудову активність суспільства [2, с. 19].

У цілому, можливість забезпечення високого рівня матеріального добробуту населення залежить, насамперед, від економічних і соціальних особливостей розвитку суспільства, його історичних передумов, національних традицій, а також загальноприйнятих у суспільстві норм і правил.

На жаль, у сучасних умовах господарювання значна частина населення України оцінює свій матеріальний стан як незадовільний. Підтвердженням цьому є дані досліджень. Так, за даними всеукраїнського опитування, проведеного Центром «Соціальний моніторинг» та ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» спільно з відділом моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» з 1 по 6 березня 2014 р., значна частина українців (66%) оцінює своє матеріальне становище як нижче за середнє або низьке, 31% – як середнє, 3% – як вище за середнє [3]. Така ситуація є цілком очевидною, адже в сучасних умовах господарювання в Україні спостерігається поширення та поглиблення бідності.

Власне проблема бідності сьогодні є найбільшочішою для сучасного розвитку українського суспільства. Адже частіше бідними стають люди, які все своє життя чесно працювали, жили за законами суспільства, мали непогані заробітки. По суті, ряди бідних, крім традиційно малозабезпечених верств населення (пенсіонерів, багатодітних, неповних сімей, інвалідів), поповнюють працюючі громадяни, які одержують заробітну плату, нижчу від прожиткового мінімуму, та безробітні. За даними Державної служби статистики України, у 2013 р. чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на

місяць, нижчими від прожиткового мінімуму, становила 3,7 млн. осіб (16,8% економічно активного населення у віці 15–70 років) [4]. Включення зазначених груп населення до категорії бідних є цілком очевидним, оскільки нинішній рівень прожиткового мінімуму (1218 грн для працездатних осіб) не забезпечує не тільки підтримання мінімально пристойного життя, але й робить проблематичним фізіологічне виживання самої особи.

За результатами досліджень Міжнародної організації праці (МОП), що входить до складу ООН, проведеними разом з Державною службою статистики України, та спостереженнями Світового банку, близько 27–29% українців живуть за межею бідності. Основну частку бідних (75%) становлять сім'ї з дітьми, 44,5% – сім'ї, у складі яких є пенсіонери; майже 78% усіх бідних становлять сім'ї, в яких хтось з дорослих працює [5].

Така ситуація в країні спричинена, насамперед, значною диференціацією доходів різних верств населення як у розрізі соціальних груп, так і окремих територій. Підтвердження цьому – дані офіційної статистики. Так, протягом 2007–2013 рр. грошові доходи 10% найбільш забезпечених родин в Україні майже в 6 разів перевищували доходи 10% найбідніших [4]. За експертними ж оцінками, фактична диференціація доходів населення є значно глибшою – на порядок перевищує ту, що офіційно наводиться органами державної статистики.

Асиметричність розподілу грошових доходів населення України у контексті загальноекономічної ситуації має аномальний характер. Пояснюється це, насамперед, зниженням кількості віднесених до «середнього» класу людей. Так, професійні групи населення (лікарі, інженери, вчителі, наукові працівники), які на початку перебудови належали до прошарків із середнім рівнем доходів і відігравали стабілізаційну роль у суспільстві, сьогодні отримують невисокі доходи та опиняються в категорії «нових бідних». Відбувається це за рахунок низького рівня оплати праці названих професійних груп, які, як правило, є працівниками бюджетної сфери. Аналогічна ситуація щодо рівня оплати праці спостерігається у машинобудуванні та сільському господарстві.

У цілому, в економічній практиці для оцінки загального рівня матеріального добробуту населення використовують показники доходів та витрат. У монетарній економіці саме доходи характеризують економічний статус, стиль життя, форму соціальної участі особи чи домогосподарства у суспільстві. Однак трансформаційні процеси, що відбулися в економіці України, вплинули на специфіку формування доходів населення: призвели до появи значних масштабів тіньових (недекларованих) надходжень. Це, у свою чергу, викликало потребу вивчення доходів у тісному зв'язку з показниками витрат, адже за таких умов доходи перестали відображати реальний рівень добробуту населення України.

За даними аналізу структури доходів населення України, майже 4/5 усіх доходів населення формується за рахунок заробітної плати і соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів, трохи більше (1/5) – за рахунок прибутку та змішаного доходу і доходів від власності [4].

Оскільки заробітна плата складає найбільшу частку в сукупних доходах зайнятого населення і є основним джерелом його доходів, доцільно дослідити динаміку її номінальних і реальних значень (рис. 1).

За даними офіційної статистики, протягом 2004–2014 рр. в Україні наявна тенденція до зниження як номінальної, так і реальної заробітної плати, що беззаперечно пов'язано з фінансово-економічною кризою та інфляційними процесами в економіці, які призвели до знецінювання заробітної плати, зниження її купівельної спроможності. Проте особливу увагу слід звернути на об'єктивність даних, які представлені Державною службою статистики. Дуже важко здійснити аналіз фактичних тенденцій рівнів оплати праці та стану платоспроможності працюючого населення, оскільки в Україні поширеною є практика виплати незареєстрованої

(тіньової) заробітної плати (за підрахунками профспілок, обсяг тіньової зарплати в Україні становить близько 200 млрд. грн.).

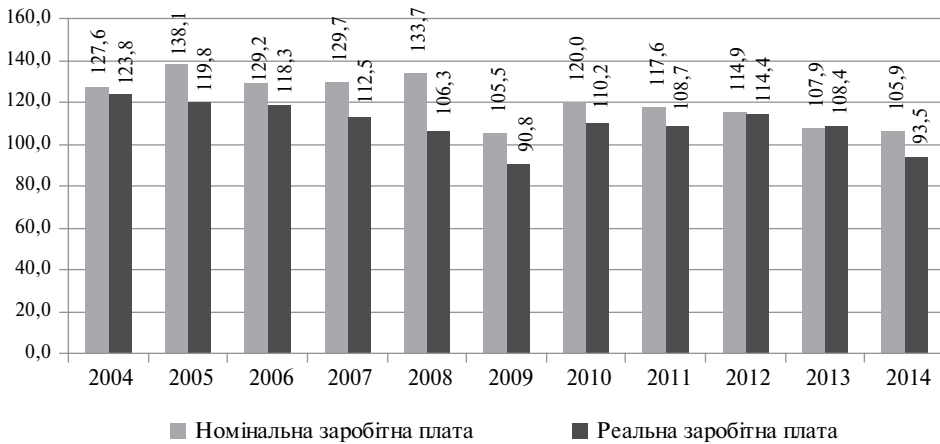

Рис. 1. Динаміка темпів зростання номінальної та реальної заробітної плати (до попереднього року) протягом 2004–2014 років, %

Джерело: складено за даними [4].

Крім доходів, на рівень життя населення впливає також кількість та якість благ, які воно має змогу придбати за отримуваним ним доходом. Йдеться, насамперед, про витрати домогосподарств, які можна охарактеризувати як фактичні затрати грошових і матеріальних ресурсів, які спрямовуються на задоволення матеріальних та духовних потреб їхніх членів і є необхідними для забезпечення життєдіяльності та розвитку домогосподарства.

В економічній практиці вважається, що до бідних належать сім'ї, в яких основною статтею витрат, значення якої у кілька разів перевищує всі інші, є витрати на придбання продуктів харчування. В Україні, за офіційними даними, на цю статтю витрат припадає в середньому 50% сімейних доходів, тоді як у країнах ЄС – 15–25%. При цьому основними продуктами харчування в Україні залишаються молоко і молочні продукти, картопля, хліб та хлібобулочні вироби [4].

Таким чином, наявність роботи та отримання заробітної плати в Україні не захищає від бідності та низького рівня життя. Щоб вижити в сучасних умовах, домогосподарства змушені шукати додаткові джерела заробітку, якими нерідко стають доходи в тіньовій економіці. У цілому, схильність населення до одержання тіньових (недекларованих) доходів є різною, залежно від величини сукупних ресурсів, доходів та витрат, диференціації стилю життя, форм соціальної участі особистості в суспільстві.

При загально низькому рівні доходів населення країни на перший план, поряд з характеристиками матеріального становища, постає аналіз умов проживання. В Україні забезпеченість сімей окремим житлом є однією з найсерйозніших проблем: більшість домогосподарств мають окреме житло, однак в одному домогосподарстві часто проживає дві чи більше сімей. Крім того, наявність окремого житла часто не гарантує домогосподарству належних умов проживання через недостатність житлової площі або кількості кімнат (розмір житлової площі, за даними офіційної статистики, в середньому на одного жителя в Україні становить понад 23 м², що ледь перевищує санітарну норму житлової площі – 21 м²).

Незадовільна забезпеченість житлом українців обтяжується також проблемою низької якості житлових приміщень. Так, значна частина наявного житлового фонду країни потребує капітального ремонту (майже 72% житлового фонду домогосподарств України було побудовано у 40–80 роках ХХ ст.). Невирішеним залишається і питання обладнання житлової площі. Як відомо, навіть у містах велика кількість домогосподарств проживає у будинках, які не обладнані гарячим водопостачанням, ванною (душом), каналізацією, а в сільській місцевості умови проживання взагалі не відповідають сучасним вимогам і є далекими від цивілізованих.

Не менш важливим сьогодні є питання доступності житла. За американськими мірками, житло вважається доступним, якщо його вартість становить 3–4 річних доходи, важкодоступним – 5–7 річних доходів, недоступним – понад 7–8 річних доходів [6, с. 32–33]. В Україні, на жаль, для більшості українців житло є недоступним навіть при підсумовуванні доходів за все життя. Як показує вітчизняний досвід, за відсутності стартового капіталу (майна, яке можна продати, спадку, допомоги з боку родичів або інших осіб тощо) навіть за високого рівня поточних доходів (відносно середнього рівня по країні) домогосподарство не в змозі придбати житло або покращити свої існуючі житлові умови (зробити капітальний ремонт, підвести відповідні комунікації, поміняти квартиру на більшу та комфортнішу тощо). Це пов'язано з великим розривом між доходами населення та вартістю житла. Крім того, кредитні механізми, які діють в Україні, є недостатньо розвинутими, що гальмує процеси здешевлення та спрощення кредитування, а спеціальні кредитні програми на пільгових засадах доступні незначній частині населення.

У цілому, умови проживання, що склалися сьогодні в Україні, можна вважати незадовільними. Це стосується як житлових умов, так і стану соціальної інфраструктури, насамперед, у сільській місцевості [2, с. 25].

Однією з основних складових рівня життя населення, що визначає комфортність суспільного життя людини та безпосередньо пов'язана з її життєдіяльністю і соціальними відносинами, є соціальне середовище. Власне його найважливішими компонентами, які в сучасному українському суспільстві безпосередньо впливають на умови життя людини, є демографічна ситуація; окремі аспекти функціонування ринку праці; можливості економічної самозабезпеченості населення; стан суспільної безпеки; поширеність соціальних хвороб.

Конкретним проявом об'єктивних соціально-економічних закономірностей розвитку суспільства, що визначає загальні тенденції розвитку населення в цілому та рівня його життя зокрема, є демографічна ситуація. Упродовж останніх років її стан в Україні, на тлі розвинутих європейських країн, характеризується доволі несприятливими показниками: нижчий за середньоєвропейський рівень народжуваності та високий (характерний переважно для менш розвинутих країн) рівень смертності, що зумовлює масштабність і сталість депопуляції (табл. 1).

За оцінками експертів, ключовим проблемним моментом сучасної демографічної ситуації в Україні є відчутна її «навантаженість» кризовими медико-демографічними елементами, незадовільний стан здоров'я населення, що виявляється у значних масштабах його передчасної смертності та інвалідизації, переважно негативних зрушеннях у рівні та структурі захворюваності, накопиченні населенням тягаря хронічних захворювань і низькому показнику (за європейськими взірцями) середньої тривалості життя, особливо для чоловіків (в Україні середня тривалість життя чоловіків на 13 років є меншою, ніж середня за країнами ЄС). Так, в Україні за останні 10 років збільшилась поширеність хвороб системи кровообігу, органів травлення, хвороб кістково-м'язової системи та сполучної тканини, підвищився рівень дитячої інвалідності, зберігається складна епідемічна ситуація з туберкульозу і, особливо, ВІЛ/СНІДу.

**Основні демографічні показники в Україні у 2004–2014 рр.
(дані станом на кінець відповідного року)**

Показники	Роки										
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Чисельність наявного населення, млн. осіб	47,6	47,3	46,9	46,6	46,4	46,1	46,0	45,8	45,6	45,6	45,4
Чисельність постійного населення, млн. осіб	47,4	47,1	46,7	46,5	46,2	46,0	45,8	45,6	45,5	45,4	45,2
Загальні коефіцієнти (у розрахунку на 1 тис. осіб)											
Народжуваність	9,0	9,0	9,8	10,2	11,0	11,1	10,8	11,0	11,4	11,1	10,8
Смертність	16,0	16,6	16,2	16,4	16,3	15,3	15,2	14,5	14,5	14,6	14,7
Природне зменшення	-7,0	-7,6	-6,4	-6,2	-5,3	-4,2	-4,4	-3,5	-3,1	-3,5	-3,9
Середня очікувана тривалість життя в Україні											
Обидві статі	68,22	67,96	68,10	68,25	68,27	69,29	70,44	71,02	71,15	71,37	*
Чоловіки	62,60	62,23	62,38	62,51	62,51	63,79	65,28	65,98	66,11	66,34	*
Жінки	74,05	73,97	74,06	74,22	74,28	74,86	75,50	75,88	76,02	76,22	*

* Дані відсутні.
Джерело: [4].

Знаковими рисами сучасного режиму смертності населення України можна вважати чоловічу надсмертність, певне перевищення рівня смертності у сільській місцевості над міським, локалізацію основних втрат від передчасної смертності (а одночасно і резервів її зниження) у працездатному віці; збереження рис «консервативної» структури причин смерті, в якій висока смертність від хронічних неінфекційних захворювань поєднується зі значним рівнем смертності від інфекційних хвороб (туберкульоз, СНІД тощо) та зовнішніх причин смерті (нешасні випадки, отруєння, травми); переважання в структурі передчасної смертності причин, пов'язаних зі способом життя, наявність вагомої частки смертей, яким можна запобігти, а отже – і значних резервів скорочення необоротних демографічних втрат [7, с. 3].

Сучасний стан демографічної ситуації в Україні характеризується також поглибленням процесу старіння. Сьогодні Україна за часткою населення віком понад 60 років входить у тридцятку найстаріших держав, посідаючи 25–26 місце (яке вона поділяє з Норвегією) у рейтингу країн світу за цим показником [7, с. 2].

У цілому, для України характерні істотні відмінності рівня старіння населення за статтю та залежно від типу поселення. Так, значно вищим рівнем старіння вирізняється сільське населення, віковий склад якого «знесилений» масовою міграцією молоді та осіб середнього віку до міста. Найстарішим демографічним контингентом в країні є сільські жінки.

Оцінка демографічної ситуації в Україні також тісно пов'язана з показниками народжуваності. З початку першого десятиліття XXI ст. в Україні після тривалого періоду падіння народжуваності почалася її посткризова компенсація (табл. 1). Головною особливістю формування нової моделі народжуваності стало «старіння» материнства, яке виявилось у випереджальному зростанні народжуваності у жінок, старших за 25–30 років, і підвищенні

середнього віку матері при народженні дитини (зміни вікового профілю народжуваності в останнє десятиліття відбулися як у міських поселеннях, так і в сільській місцевості). Водночас істотною ознакою моделі народжуваності стало збільшення частки дітей, народжених матерями, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі. За даними офіційної статистики, сьогодні в Україні кожна п'ята дитина народжується поза зареєстрованим шлюбом, це соціально-демографічне явище характерне як для міського, так і для сільського населення. При цьому відбувається поступове зменшення частки позашлюбних народжень, яка припадає на молодих матерів, та її збільшення – у матерів віком 30 років і старших, що свідчить про зростання питомої ваги «бажаного» позашлюбного материнства і зменшення – вимушеного [7, с. 3].

Важливим компонентом соціального середовища виступає також ринок праці. Власне окремі питання його розвитку та функціонування в сучасних умовах господарювання є надзвичайно актуальними з огляду вирішення ряду соціально-економічних проблем: підвищення рівня зайнятості, добробуту населення та подолання бідності. Зосередження уваги на пріоритетності розвитку вітчизняного ринку праці є очевидним, адже в Україні чисельність безробітних, незважаючи на щорічне її зниження, перевищує 1,5 млн осіб (у 2011 р. безробітне населення (за методологією МОП) у віці 15–70 років становило в середньому 1732,7 тис. осіб, у 2012 р. – 1657,2 тис. осіб, у 2013 р. – 1576,5 тис. осіб). Серед зазначеної чисельності безробітних лише четверта частина отримує допомогу по безробіттю (за даними Державної служби статистики України, станом на 01.01.2015 р. кількість зареєстрованих безробітних становила 512,2 тис. осіб (1,9% населення працездатного віку), з них – 408,4 тис. осіб (79,7%) отримує допомогу по безробіттю, середній розмір допомоги – 1232 грн. на місяць) [4].

Характерною особливістю розвитку вітчизняного ринку праці також є його нестабільність та значна тінізація. За оцінками МОП, рівень тіньової зайнятості в Україні становить близько 9%. За даними ж експертів ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», частка працюючих в «тіні» становить 16,61% від усіх працюючих [5].

Величезний вплив на розвиток вітчизняного ринку праці здійснює й міграція робочої сили (внутрішня та зовнішня) та напружена політична ситуація в країні.

У цілому, аналіз сучасної моделі розвитку вітчизняного ринку праці показує, що вона є досить парадоксальною та характеризується суперечностями, які перешкоджають його ефективній інтеграції. Зокрема, політика зайнятості та політика оплати праці не скоординовані, державні та ринкові регулятори не взаємодіють, рішення, що ухвалюються, не є проактивними, ринок праці відірваний від ринків житла, кредитів, інвестицій, товарів та послуг; держава контролює прибутковість роботодавців, але не їхні розрахунки з працівниками; законодавство розробляється, але порушується й не дотримується.

Важливим компонентом соціального середовища, який характеризується рядом показників, є також суспільна безпека.

Як відомо, складовою суспільної безпеки соціального середовища є безпека дорожнього руху. В Україні її стан, порівняно з європейськими країнами, є вкрай незадовільним з огляду на високий рівень смертності внаслідок аварій, дорожньо-транспортний травматизм, низький рівень культури учасників дорожнього руху. Так, загальний показник смертності на дорогах України практично удвічі випереджає середній показник по країнах Європи, втричі – показник окремих держав (Велика Британія, Швеція, Німеччина).

За даними офіційної статистики, в Україні у 2014 р. внаслідок ДТП загинуло 4443 особи, а 32 270 осіб отримали травми (без урахування показників окупованої території Криму і Севастополя, а також Донецької та Луганської областей) [8]. Традиційно основними причинами ДТП є порушення елементарних правил дорожнього руху: перевищення безпечної швидкості руху; порушення правил маневрування та проїзду перехресть; недодержання

дистанції; перехід через проїзну частину в невідновленому місці; керування транспортними засобами у стані сп'яніння.

Одним з основних індикаторів сучасного стану суспільної безпеки, а отже, і соціального середовища в цілому, є також рівень злочинності. Власне його високий показник – прояв деградації суспільного життя, наслідок його низького рівня, втрати духовних цінностей.

Крім того, в Україні внаслідок останніх подій (анексії Криму, окупації частини Донецької та Луганської областей) значно зріс рівень злочинності. Зокрема, зросла кількість майнових злочинів (квартирних та автомобільних крадіжок і грабежів) та злочинів, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї. Так, за даними Генеральної прокуратури, в Україні з січня по жовтень 2014 р. із застосуванням вогнепальної зброї було скоєно 2219 злочинів (у 2013 р. – 634). При цьому із застосуванням вогнепальної зброї було здійснено 283 умисних вбивства (у 2013 р. – всього 60) [9].

За даними Генеральної прокуратури, в структурі злочинів, скоєних в Україні, в 2014 р. почастишали особливо тяжкі (що припускають міру покарання від десяти років до довічного ув'язнення). За дев'ять місяців 2014 р. їх частка зросла майже вдвічі та становила 14,2%, порівняно з 7,4% за відповідний період 2013 р. Зокрема, кількість розбійних нападів зросла з 1904 випадків до 2116 [9].

За даними досліджень, більшість тяжких та особливо тяжких злочинів здійснюється особами без певного (визначеного, постійного) місця проживання. Це є цілком очевидним, оскільки останні, зазвичай, ведуть паразитичний, антисоціальний (антигромадський) спосіб життя, який проявляється в примітивізмі інтересів, низькому культурному рівні, бездуховності, аморальній поведінці, правових порушеннях. Соціальна природа ведення паразитичного та антисоціального способу життя осіб без певного місця проживання проявляється також у жебрацтві, бродяжництві та небажанні працювати. Власне тому у більшості випадків особами без певного місця проживання скоюються корисливі та корисливо-насильницькі злочини матеріального характеру.

За даними офіційної статистики, в Україні усереднене значення коефіцієнта злочинної активності осіб без певного місця проживання становить 47 злочинців на 100 безпритульних. За експертними ж оцінками, даний показник є у півтора рази більшим та наближається до рівня абсолютної криміналізованості осіб, які займаються бродяжництвом (за оцінками окремих експертів, в Україні налічується близько 300 тис. осіб, які займаються бродяжництвом) [10, с. 62]. У цілому, поширення злочинності серед осіб без певного місця проживання зумовлене як збільшенням у загальній кількості частки осіб, які раніше мали судимість, так і якісними змінами, що відбулися в структурному складі осіб без певного місця проживання: поповненням за рахунок досить освічених (кожен 8-й безпритульний має вищу освіту), професійно кваліфікованих, фізично сильних представників інших верств населення, які стали бездомними внаслідок різних обставин. Саме цією категорією осіб без певного місця проживання скоюються найтяжчі види злочинів [10, с. 62].

Проте необхідно зазначити, що за останні роки в Україні спостерігається тенденція «омолодження» злочинності. Протягом першого півріччя 2014 р. рівень злочинності серед неповнолітніх виріс на 57,1%. Найбільше злочинів, скоєних підлітками, було зафіксовано у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській та Одеській областях. Понад половину з 2,3 тис. скоєних злочинів – тяжкі та особливо тяжкі. Близько 700 підлітків вчинили злочини повторно [9].

Аналізуючи сучасний стан та основні тенденції розвитку злочинності в Україні, доцільно зазначити, що основні проблеми безпосередньо пов'язані з корінними соціально-економічними та політичними перетвореннями, які відбуваються у суспільстві та впливають на його життя.

Негативний вплив соціального середовища на життя українців проявляється певною мірою й через поширення соціально-небезпечних хвороб (інфекційних захворювань (туберкульозу, ВІЛ-інфекції, СНІДу), психозів, зумовлених вживанням алкоголю, наркотичних засобів та психотропних речовин тощо). За словами медиків, клінічні прояви будь-якої інфекційної хвороби залежать не тільки від постійно мінливих умов зовнішнього середовища, але й соціально-економічних перетворень, що відбуваються в суспільстві. Так, захворюваність на туберкульоз в усі часи була одним з найчутливіших індикаторів соціального благополуччя. Сьогодні ця недуга визнана Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) як найгостріша проблема сучасного суспільства, що потребує розробки та впровадження активних і невідкладних дій щодо запобігання її поширенню у світі.

В Україні захворюваність на туберкульоз досягла свого піку у 2005 р., коли було зареєстровано 84,1 випадку на 100 тис. населення (епідемічний поріг – 50 випадків на 100 тис. населення). У результаті реалізації Загальнодержавної програми протидії захворюванню на туберкульоз на 2007–2011 роки, в Україні було досягнуто суттєвих позитивних зрушень, зокрема дещо знизилися показники захворюваності на туберкульоз та смертності від цієї хвороби. Однак, незважаючи на позитивні тенденції протягом останніх років, епідемічна ситуація з туберкульозу в Україні все ще залишається складною. Так, щороку збудником туберкульозу інфікується майже 30 тис. осіб, помирають від цієї недуги понад 6 тис. осіб. Зокрема, у 2013 р. захворюваність на туберкульоз становила 67,9 випадку на 100 тис. населення, смертність від туберкульозу – 14,1 випадку на 100 тис. населення. При цьому, серед тих, хто вперше захворів на туберкульоз, 56% становили безробітні особи працездатного віку, 12,9% – пенсіонери, 3% – особи без постійного місця проживання, 1% – особи, які повернулися з місць позбавлення волі. Загалом, серед інфікованих соціально незахищені верстви населення становили понад 70% [11].

За даними досліджень, підвищенню захворюваності на туберкульоз сприяє й епідемія ВІЛ/СНІДу. Так, понад 30% ВІЛ-інфікованих хворіють на туберкульоз і близько 40% із них помирає від цієї недуги. В Україні, з 2001 р. показники захворюваності та смертності від поєднаної інфекції туберкульоз/СНІД зросли у 10 разів. Лише у 2013 р. було зареєстровано 8290 випадків захворювання на поєднану патологію та 2522 випадки смерті від даного захворювання. Показник нових випадків ВІЛ-інфекції у 2013 р. становив 47,6 на 100 тис. населення, що, за даними ВООЗ, є другим найвищим показником у регіоні після Російської Федерації [11]. У цілому, за даними Державної служби України з питань протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та інших соціально небезпечних захворювань, від часу виявлення першого випадку ВІЛ-інфекції в Україні (1987 р.) до листопада 2014 р. офіційно зареєстровано 263 145 випадків ВІЛ-інфікованих (з них 44 098 випадків серед дітей до 14 років), 74 840 випадків захворювання на СНІД (з них 1329 випадків серед дітей до 14 років) та 34 901 випадок смерті від СНІДу (з них 404 випадки серед дітей до 14 років). Серед усіх зареєстрованих осіб, інфікованих ВІЛ-інфекцією, 103 640 (38,4%) інфікувалися статевим шляхом (з них 1214 (1,2%) – гомосексуальним) та 110 336 (41,9%) – парентеральним (з них 110 256 (99,9%) – унаслідок уведення наркотичних речовин ін'єкційним шляхом) [12].

На думку вчених, поширеність соціальних хвороб є наслідком соціальної та майнової поляризації суспільства, зuboжіння [2, с. 26]. Однак захворіти на інфекційні захворювання можуть однаковою мірою як забезпечені, так і малозабезпечені верстви населення. Високий дохід не гарантує людині збереження здоров'я, адже зараження інфекційними хворобами може відбуватись як під час безпосередніх, так і опосередкованих контактів з хворою людиною.

У сучасних умовах господарювання, крім інфекційних, значного поширення набули хвороби, пов'язані з уживанням алкоголю, наркотичних та інших психоактивних речовин.

Як наслідок, у суспільстві стрімко зростає кількість хворих на алкоголізм та наркоманію. У цілому, потрапити в алкогольну чи наркотичну залежність поряд з малозабезпеченими ризикує і забезпечена частина населення, оскільки в даному випадку рівень доходу є часто не стримуючим, а навпаки стимулюючим фактором.

За оцінками експертів, рівень споживання алкоголю в Україні є одним з найвищих у світі. Так, згідно з даними ВООЗ, представленими в «Глобальній доповіді про стан у сфері алкоголю і здоров'я 2014 р.», у середньому кожен українець щороку випиває 13,9 літрів чистого спирту (6-те місце у світі). При цьому надмірне вживання алкоголю починається в ранньому віці та з роками збільшується [13]. За даними Європейського опитування учнівської молоді щодо вживання алкоголю та наркотиків (ESPAD), в Україні алкогольні напої починають вживати у 13 років і раніше [14, с. 47]. Однією з головних причин раннього залучення підлітків до алкоголю є певна традиція «культурного вживання», пов'язана із святкуванням.

На думку вчених, споживання алкоголю не лише несе загрозу виникнення залежності, але й збільшує ризик розвитку понад 200 захворювань, зокрема, цирозу печінки та деяких видів раку. Крім того, алкоголь робить людей більш вразливими до інфекційних захворювань, таких як туберкульоз і пневмонія [13]. Надмірне споживання алкоголю призводить до серйозних фізіологічних та психічних розладів (за даними Українського медичного та моніторингового центру з алкоголю та наркотиків, станом на 1 січня 2013 р. в Україні було зареєстровано 751,6 тис. пацієнтів з розладами психіки та поведінки через вживання алкоголю), які часто стають причиною суїцидів, нещасних випадків, аварій, конфліктних ситуацій тощо. Згідно з офіційною статистикою, в Україні майже дві третини суїцидів серед молоді скоюються у стані алкогольного сп'яніння; понад третину аварій на дорогах України трапляється з вини нетверезих водіїв; більше половини умисних вбивств здійснюється під дією алкоголю. У цілому, зловживання алкоголем в Україні входить у трійку найпоширеніших причин інвалідизації та смертності населення.

Не менш небезпечними для життя та здоров'я людини є наслідки вживання наркотичних речовин. За даними Міністерства охорони здоров'я (МОЗ), в Україні на обліку з приводу вживання наркотичних засобів перебуває понад 100 тис. осіб. За експертними ж оцінками, кількість споживачів наркотичних речовин у 10–15 разів є більшою. Так, тільки споживачів ін'єкційних наркотиків, за підрахунками спеціалістів, у країні налічується близького 425 тис. осіб. У цілому, за оцінками експертів, кількість наркозалежних в Україні щороку зростає на 8–10%, середній вік споживачів наркотичних засобів стабільно знижується на 0,1–0,15 року [15].

Як свідчать дослідження, часто вживати наркотики починають зовсім випадково, через цікавість. Молодь «знайомиться» з наркотиками на дискотеках і вечірках, у компанії з друзями. Існують й інші причини збільшення кількості наркоманів: економічна криза, безробіття, проблеми в особистому житті. Все це змушує людину за допомогою наркотиків шукати «кращого життя», але це життя не має майбутнього. Як відомо, вживання наркотиків супроводжується значними патологічними змінами всіх органів і систем, а також порушеннями психіки: послаблюється пам'ять, інтелект, з'являються ознаки слабоумства, страхи, нічні жахи. Споживачі наркотичних засобів стають озлобленими, підозрілими, схильними до антисоціальних вчинків. Внаслідок послаблення пам'яті, інтелекту та інтересів вони втрачають здатність до трудової діяльності. А необхідність діставати чергову дозу наркотиків спонукає їх до крадіжок і тяжких злочинів. За даними різних досліджень, у структурі злочинності осіб з наркозалежністю та тих, які вчинили злочини у стані наркотичного сп'яніння, частка загальнокримінальної корисливої спрямованості становить 24,7%. Тобто кожен четвертий злочин здійснюється з метою отримання прибутку. Ще 40,7% займають злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; 19,2%

займають вбивства та тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості; 12,3% – хуліганства та згвалтування; 1,6% – злочини у сфері незаконного обігу зброї, боєприпасів; 1,5% – інші злочини [16, с. 263].

У цілому, наркотизація виступає одним із деструктивних факторів соціального розвитку, що становлять безпосередню загрозу національній безпеці в частині найбільш цінної її складової – генофонду. Адже, за оцінками експертів, щороку від вживання наркотичних засобів та інших психотропних речовин помирає 10–12 тис. українців. При цьому третина наркозалежних помирає вже через п'ять років після початку вживання наркотичних речовин [15]. Таким чином, усі без винятку компоненти соціального середовища впливають на умови суспільного життя, а отже, і людський розвиток у цілому.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що в сучасних умовах господарювання рівень життя значної частини населення України суттєво знизився і не відповідає загально-визнаним світовим стандартам. Так, реальні доходи багатьох верств населення скоротилися, витрати на утримання житлових приміщень та оплату комунальних послуг збільшилися, зріс загальний рівень злочинності та тіньової економіки.

У цілому, підвищення рівня життя населення є головною метою будь-якого прогресивного суспільства. Держава зобов'язана створювати сприятливі умови для довгого, безпечного, здорового та благополучного життя людей, забезпечуючи економічне зростання і соціальну стабільність суспільства.

Перспективами подальших досліджень у контексті вивчення життєвого рівня населення має стати розроблення та впровадження у практику дієвих заходів щодо забезпечення належного та підвищення наявного рівня життя населення України. Власне такі заходи повинні передбачати пріоритетність досягнення соціальних цілей та орієнтацію на людські цінності, що визначають отримання високої якості життя громадян, запровадження гідних економічних і демократичних стандартів добробуту кожної окремої особи.

Список використаних джерел

1. Індекс розвитку людського потенціалу 2013 (рейтинг України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://infolight.org.ua/content/indeks-rozvitku-lyudskogo-potencialu-2013-reyting-ukrayini>
2. Рівень життя населення України / Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України, Держкомстат України ; за ред. Л.М. Черенько. – К. : Консультант, 2006. – 428 с.
3. Динаміка матеріального становища та соціально-економічних опитувань населення : прес-реліз [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.smc.org.ua/Stock/Press-release.pdf>
4. Демографічна та соціальна статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Україна. Подолання бідності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.undp.org.ua/files/ua>
6. *Луцан Т.Г.* Умови проживання як складова рівня життя населення та шляхи їх покращення в Україні / Т.Г. Луцан // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди: «Економіка». – 2013. – Вип. 13. – С. 27–38.
7. *Лібанова Е.* Демографічний прогноз: що очікувати українцям до 2050 року? / Е. Лібанова, І. Курило // Урядовий кур'єр. – 2012. – 31 січня. – С. 2–3.
8. Україну жде волна ДТП – експерти [Електронний ресурс] // <http://www.segodnya.ua/economics/avto/ukrainu-zhdet-volna-dtp-587088.html>

9. Після Майдану в Україні зріс рівень злочинності [Електронний ресурс] // Кореспондент.net. – 2014. – 28 листопада. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/ukraine/3449552-pislia-maidanu-v-ukraini-zris-riven-zlochynnosti>
10. *Йосипів А. О.* Злочинність осіб без постійного місця проживання як об'єкт кримінологічного дослідження / А. О. Йосипів // Митна справа. – 2014. – № 4 (94). – Ч. 2. – С. 59–64.
11. Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги дорослим. Туберкульоз [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://moz.gov.ua/docfiles/dn_20140904_0620_dod.pdf
12. Оперативна інформація про офіційно зареєстровані випадки ВІЛ-інфекції, СНІДу та смертей, зумовлених СНІДом за листопад 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dssz.gov.ua/attachments/article/2421/листопад%202014.pdf>
13. Найбільш питуші країни світу: доповідь ВООЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rate1.com.ua/ua/suspilstvo/medicina/2935/>
14. *Балакірева О. М.* Рівень поширення і тенденції вживання тютюну, алкогольних напоїв, наркотичних речовин серед учнівської молоді України: 2011 : аналітичний звіт / О. М. Балакірева (кер. авт. кол.); Т. В. Бондар, Ю. П. Галіч та ін. ; Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка. – К. : ТОВ ВПК «ОБНОВА», 2011. – 176 с.
15. В Україні наркоманія розпростирається бешеними темпами: кількість наркозависимих досягло 1,5 млн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sensor.net.ua/news/255476/v_ukraine_narkomaniya_rasprostranyaetsya_beshenymi_tempami_kolichestvo_narkozavisimih_dostiglo_15 mln
16. *Назаренко Д. О.* Кримінологічний аналіз рівня, динаміки та структури наркотизації як фонового для злочинності явища / Д. О. Назаренко // Форум права. – 2013. – № 4. – С. 258–266.

References

1. *Indeks rozvytku lyuds'kogo potentsialu 2013 (reityng Ukrainy)* [The index of human development 2013 (Ukrainian rating)], available at: <http://infolight.org.ua/content/indeks-rozvitku-lyudskogo-potencialu-2013-reyting-ukrayini>
2. *Riven' zhyttya naseleння Ukrainy, NAN Ukrainy* [The standard of living of the population of Ukraine]. In: *demografii ta sots. doslidzh., Derzh. kom. statystyky Ukrainy; Za red. L. M. Cheren'ko* [Institute of demography and social. research. The national Academy of Sciences of Ukraine, state statistics Committee of Ukraine; ed L. M. Cherenko]. Kyiv, Konsul'tant, 2006, 428 p. [in Ukrainian]
3. *Dynamika material'nogo stanovyshcha ta sotsial'no-ekonomichnykh opytuvan' naseleння: pres-reliz* [Dynamics of material well-being and socio-economic population surveys : press release], available at: <http://www.smc.org.ua/Stock/Press-release.pdf> [in Ukrainian]
4. *Demografichna ta sotsial'na statystyka* [Demographic and social statistics], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian]
5. *Ukraina. Podolannya bidnosti* [Ukraine. Overcoming poverty], available at: <http://www.undp.org.ua/files/ua> [in Ukrainian]
6. *Hutsan T. H. Umovy prozhyvannya yak skladova rivnya zhyttya naseleння ta shlyakhy ikh pokrashchennya v Ukrainy* [Living conditions as a component of living standards and improvement actions in Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats' Kharkivs'kogo natsional'nogo pedagogichnogo universytetu imeni H. S. Skovorody. «Ekonomika», 2013, Issue 13, pp. 27–38* [in Ukrainian]
7. *Libanova E., Kurylo I. Demografichniy prognoz: shcho ochikuvaty ukrayintsyam do 2050 roku?* [Demographic forecast: what should Ukrainians expect by 2050?]. *Uryadovi kur'yer, 31 January, 2012, pp. 2–3* [in Ukrainian]

8. *Ukrainu zhdet volna DTP – eksperty* [Ukraine is waiting for a wave of road accident – experts]. Segodnya.ua, 26 January, 2015, available at: <http://www.segodnya.ua/economics/avto/ukrainu-zhdet-volna-dtp-587088.html> [in Russian]
9. *Pislya Maidanu v Ukraini zris riven' zlochynnosti* [After the Maidan crime level increased in Ukraine]. Korrespondent.net, 28 November, 2014, available at: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/3449552-pislia-maidanu-v-ukraini-zris-riven-zlochynnosti> [in Ukrainian]
10. Yosypiv A.O. *Zlochynnist' osib bez postiinogo mistysya prozhyvannya yak ob'ekt kryminologichnogo doslidzhennya* [Crime committed by persons without permanent residence as an object of criminological research]. Mytna sprava, 2014, No. 4 (94), Part. 2, pp. 59–64 [in Ukrainian]
11. *Unifikovanyi klinichniy protokol pervynnoi, vtorynnoi (spetsializovanoi) ta tretynnoi (vysokospetsializovanoi) medychnoi dopomogy doroslym. Tuberkul'oz* [Unified clinical Protocol of primary, secondary (specialized) and tertiary (highly specialized) medical care for adults. Tuberculosis], available at: http://moz.gov.ua/docfiles/dn_20140904_0620_dod.pdf [in Ukrainian]
12. *Operatyvna informatsiya pro ofitsiyno zareyestrovani vypadky VIL-infektsii, SNIDu ta smertey, zumovlenykh SNIDom za lystopad 2014 roku* [Operational information on officially registered cases of HIV infection, AIDS and AIDS-related deaths in November 2014], available at: <http://dssz.gov.ua/attachments/article/2421/lystopad%202014.pdf> [in Ukrainian]
13. *Naibil'sh pytushchi krainy svitu: dopovid' VOOZ* [Most drinkers of the world: WHO report], available at: <http://www.rate1.com.ua/ua/suspilstvo/medicina/2935/> [in Ukrainian]
14. Balakiryeva O.M., Bondar T.V., Halich Yu.P. ta in. *Riven' poshyrennya i tendentsii vzhyvannya tyutyunu, alkohol'nykh napoiv, narkotychnykh rehovyn sered uchniv'skoyi molodi Ukrainy: 2011: analitychnyi zvit* [Prevalence and trends of tobacco, alcoholic beverages, narcotic substances consumption among youth of Ukraine: 2011: analytical report]. Ukr. in-t sots. doslidzh. im. O. Yaremenka, Kyiv, TOV VPK «OBNOVA», 2011, 176 p. [in Ukrainian]
15. *V Ukraine narkomaniya rasprostranyaetsya beshenymi tempami: kolichestvo narkozavisimykh dostiglo 1,5 mln* [In Ukraine, drug addiction is spreading at a frantic pace: the number of drug addicts has reached 1.5 million], available at: http://censor.net.ua/news/255476/v_ukraine_narkomaniya_rasprostranyaetsya_beshenymi_tempami_kolichestvo_narkozavisimyh_dostiglo_15_mln [in Russian]
16. Nazarenko D.O. *Kryminologichniy analiz rivnya, dynamiky ta struktury narkotyzatsii yak fonovogo dlya zlochynnosti yavlyshcha* [Criminological analysis of the level, dynamics and structure of anesthesia as a background for the phenomenon of crime]. Forum prava, 2013, No. 4, pp. 258–266 [in Ukrainian]

Отримано 30.03.15

Ангелко И.В., канд. экон. наук, старший преподаватель кафедры международной экономики Учебно-научного института предпринимательства и перспективных технологий Национального университета «Львовская политехника»,
Лех Г.А., канд. экон. наук, доцент кафедры экономической теории Национального лесотехнического университета Украины (Львов)

ОЦЕНКА ОСНОВНЫХ СОСТАВЛЯЮЩИХ ЖИЗНЕННОГО УРОВНЯ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ

Проанализированы основные составляющие уровня жизни населения: материальное положение, условия проживания и социальная среда. Определены особенности и проблемы каждой составляющей уровня жизни с учетом специфики развития социально-экономических процессов в современных условиях хозяйствования.

Ключевые слова: уровень жизни, материальное положение, условия проживания, социальная среда, бедность, благосостояние населения.

Anhelko I.V., PhD. (Economics), senior lector, department of international economics, Institute of Enterprise and Advanced Technologies, National University «Lviv Polytechnic»,
Leh H.A., PhD. (Economics), associate professor, department of economic theory, Ukrainian National Forestry University (Lviv)

ESTIMATION OF BASIC CONSTITUENTS OF UKRAINIAN POPULATION'S LIFE STANDARD

The article dwells upon basic constituents of population's life standard, namely material well-being, living conditions and social environment. The features and problems of each life standard component are determined, taking into account the specific development of socio-economic processes in modern conditions of managing. It was discussed that under modern conditions there is a sharp decline in the life standard of a considerable part of the Ukrainian population. Authors determined that the presence of the work and receipt of wages in Ukraine does not protect from poverty and low standard of living. To survive in modern conditions, households must resort to searching for additional sources of income, which often is income in the shadow economy. It is noted that increasing the level of population's living is the primary goal of any progressive society.

Keywords: standard of living, material well-being, living conditions, social environment, poverty, welfare of population.